

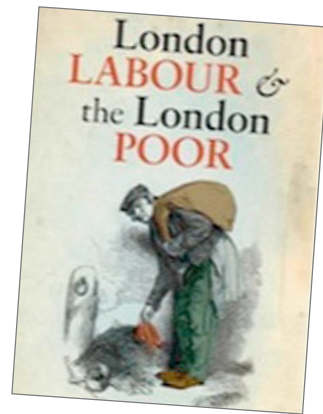
Bortfall i surveyundersökningar: Var går smärtgränsen?

I surveyundersökningar vänder man sig direkt till ett urval av respondenter för att få svar på frågor om till exempel hur man trivs, hur man mår, vad man har för åsikt om det ena och det andra. För att resultaten skall vara tillförlitliga får inte bortfallet vara för stort. Men gränsen för vad som är för stort har hela tiden flyttats fram. På 1950-talet var den 10-15 procent. Sedan dess har bortfallet ökat dramatiskt och uppgår numera i många fall till 50 procent. Frågan är: Var går smärtgränsen nu?

Surveyundersökningarnas historia går hand i hand med framväxten och utvecklingen av välfärdsstaten och blev ett av flera medel för att komma till rätta med de sociala och ekonomiska problem som industrialiseringen och urbaniseringen förde med sig. Dess historia är också nära förknippad med samhällsvetenskapens etablering och utveckling.

Den moderna surveymetodiken utgår från att det går att lita på människor i allmänhet, åtminstone i en utsträckning som krävs för att resultaten skall vara någorlunda tillförlitliga och användbara. Men så har det inte alltid varit. Förlitandet började med engelsmannen Henry Mayhews och hans studie från 1861 om arbete och fattigdom i London. Han gjorde något så unikt som att intervjua fattiga om hur de hade det. Ja, det var unikt för på den tiden ansåg etablissemangen att man inte kunde lita på vanligt folk. Inte minst de fattiga ansågs ytterst opålitliga.

Numera betraktas det som en själv-

Henry Mayhews observationer av arbetarklassen i det viktorska London, *London Labour and the London Poor*.

klarhet att den som bär skon vet var skon klämmer. Det vill säga att folk i allmänhet är fullt kapabla att uttala sig om saker och ting och att deras synpunkter är värdefulla och därför bör ligga till grund för såväl samhällsplanering som forskning.

Till och med sådana komplicerade frågor som hälsa sätter numera veten-

skapen tilltro till vad människor själva har att säga. Det har till exempel visat sig att självrapporterad hälsa är en god indikator på framtida hälsa.

Bortfallen ökar

Men det betyder inte att allt är frid och fröjd. En bland de riktigt stora utmaningarna som surveyforskningen brottas med är att svarsfrekvensen minskar och bortfallet ökar.

På 1940- och 1950-talet vara det inte alls ovanligt att bortfallet inte var större än ett par procent. Ett exempel är socialmedicinaren Gunnar Inghe's undersökning om fattigdom som mynnade ut i avhandlingen "Fattiga i folkhemmet". Hans empiriska material bestod av två grupper. En understödsgrupp och en kontrollgrupp. Bortfallet i understödsgruppen var en procent och i kontrollgruppen 7,4 procent.

I Torgny Segerstedt och Agne Lundqvists klassiska studie "Människan i industrisamhället" från början av 1950-talet var bortfallet 8,8 procent.

På 1960- och 1970-talet var frågan om bortfall inte heller något som oroade. Den första levnadsnivåundersökningen (LNU) som genomfördes 1968 hade ett bortfall på knappt tio procent som sedan ökade till 39 procent år 2010. Jag minns att när jag började läsa sociologi i Uppsala i slutet av 1960-talet lärde vi oss att ett bortfall på mellan 10-15 procent var ytterst allvarligt och var på gränsen för vad man kunde acceptera.

När SCB genomförde den första ULF undersökningen om levnadsförhållanden 1980-1981 var bortfallet 13 procent. Det ökade till 23 procent i

Bortfallet i surveyundersökningar har ökat kraftigt och är idag oroande stort. När Gunnar Inghe (1910-1977) gjorde undersökningen som låg till grund för hans avhandling "Fattiga i folkhemmet" var bortfallet betydligt lägre än idag. Foto: Nya Dags arkiv, från 1969

1998 års undersökning och till 45 procent i den senaste från år 2017.

År 1986 genomfördes den första SOM-undersökningen och då var bortfallet 33 procent. I den senaste från förra året hade bortfallet ökat till 45 procent.

En liknande utveckling gäller för SCB:s partisympatiundersökning. I den senaste från maj 2018 var bortfallet 48 procent – en ökning med 20 procentenheter sedan 2008.

I Folkhälsoinstitutets nationella hälsoenkät som genomfördes 2016 var bortfallet 53 procent. En ökning med 13 procentenheter sedan 2006. I den senaste Liv & Hälsa undersökningen från 2017 var bortfallet 56 procent.

Bland bomullsfälten. Insamling av data till en amerikansk undersökning under 1940-talet.

Vad säger den vetenskapliga litteraturen?

Vad säger då läroböckerna om bortfall? Sociologiprofessorn Jan Trost nämner i en av sina metodböcker att på 1950-talet kunde man bortse från ett bortfall på fem procent. Om bortfallet låg på mellan fem och femton procent skulle man göra en bortfallsanalys. Om bortfallet låg på över 15 procent *"skulle man slänga materialet"*.

I sociologen Karl-Erik Rosengrens lärobok *Sociologisk metodik* från 1971 ligger ribban på 10 procent. I en nytryckning av den från början av 1980-talet har ribban för acceptabelt bortfall höjts till 10-20 procent. Och i den femte upplagan av boken från 2002 har siffran höjts ytterligare till 20-25 procent.

I en statistisk lärobok från början av 1990-talet betraktas bortfall på 20-30 procent vara *"helt förkastligt"*.

Jag var lite nyfiken på hur de vetenskapliga tidskrifterna såg på saken och "gogglade" därför på sökorden *"acceptable response rate"* och fann en stor spännvidd – från 25 till 75 procent – för vad som var acceptabel svarsfrek-

vens. Noterade bland annat ett förslag om att vetenskapliga tidskrifter endast borde acceptera studier för publicering som har en svarsprocent på minst 60 procent. Jag tänker: Om det skulle bli verklighet kommer det utan tvekan att skaka om forskarvärlden i grunden.

Oroande utveckling

I media har vi kunnat se larmrubriker som *"Ökande bortfall hotar svensk välfärdsstatistik"*, *"Svenskarna trötta på enkäter"* och *"Bortfallet är nära smärtgränsen"*.

Experterna på området är oroade. Visserligen menar man att bortfallet inte är ett bekymmer i sig. Det går, om det är slumpmässigt, att justera med hjälp av "viktning". Men om bortfallet inte är slumpmässigt uppstår stora problem. Och hur kan man med säkerhet veta om bortfallet är slumpmässigt?

Numera verkar man acceptera bortfall som skulle varit helt oacceptabla för 60 år sedan. Hur kommer det sig? Smärtgränsen har hela tiden flyttats fram och numera verkar det som om man sprängt 50 procentsvallen.

Men var går gränsen i morgon? Vid 60 procent bortfall? Vid 70 procent bortfall?

Trenden är, hur som helst, tydlig. Svarsfrekvensen minskar och bortfallet ökar och det har pågått länge. Och inget tyder på att man har nått vägs ände.

Bengt Starrin

Professor emeritus och krönikör
bengt@starrin.nu